

1.1 Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ: ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α.-Φ. Χριστίδης

Η πιο προφανής όψη της συνάντησης της γλώσσας με την ιστορία είναι, βέβαια, ο **γλωσσικός δανεισμός**, οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ γλωσσών λόγω ιστορικών συγκυριών. Έτσι, η νεότερη ελληνική γλώσσα δανείστηκε δραστικά στη νεότερη ιστορία της από την τουρκική, την ιταλική (κυρίως από τη βενετσιάνικη διάλεκτο), τις γειτονικές σλαβικές γλώσσες, τη γαλλική, την αγγλική. Δανείστηκε επίσης –εν είδει «εσωτερικού δανεισμού»– και από τις αρχαιότερες φάσεις της, ιδίως κατά τον 19ο αιώνα, στην πορεία για τη διαμόρφωση της εθνικής γλώσσας του νεότευκτου νεοελληνικού εθνικού κράτους. Οι δανεισμοί αυτοί δεν περιορίστηκαν στο λεξιλόγιο αλλά επηρέασαν ολόκληρο το σώμα της γλώσσας (**μορφολογία, σύνταξη, σημασία**). [1]

Η πιο ενδιαφέρουσα όψη –για το ζήτημα της σχέσης γλώσσας και ιστορίας– του φαινομένου του δανεισμού είναι οι **στάσεις** απέναντι στο φαινόμενο. Η δημιουργία του νεοελληνικού εθνικού κράτους συνδέθηκε –στον χώρο της γλώσσας– με την **αρνητική αξιολόγηση** των επιπτώσεων του δανεισμού της προεπαναστατικής περιόδου –κυρίως των τουρκικών δανείων, για προφανείς λόγους. Το αποτέλεσμα ήταν να εξοβελιστούν τα δάνεια αυτά από τις «υψηλές» ποικιλίες της ελληνικής και να περιοριστούν –όσα επέζησαν– στις «χαμηλές», «οικείες» ποικιλίες.

Η ακριβώς αντίθετη **αξιολογική στάση** εκδηλώθηκε στον δανεισμό (**άμεσο ή μεταφραστικό** [2]) από δυτικές γλώσσες με ιδιαίτερο **γόητρο** [3] –όπως η γαλλική– ή από αρχαιότερες φάσεις της ίδιας της ελληνικής. Και εδώ βέβαια εμπλέκεται και το γλωσσικό ζήτημα και η μακρόχρονη προϊστορία του (βλ. *Γλωσσικό ζήτημα· Η νεοελληνική γλώσσα μετά τη διγλωσσία*). Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται, βέβαια, και στην ιστορία άλλων γλωσσών, από τη στιγμή που αποκτούν τον χαρακτήρα **εθνικών γλωσσών**, συνδέονται δηλαδή με **εθνικές κρατικές οντότητες**. Αλλά σε αυτό θα επανέλθουμε σε λίγο.

Το ενδιαφέρον της ύπαρξης αξιολογικών στάσεων στον χώρο του δανεισμού είναι ότι εικονογραφούν ένα γενικότερο χαρακτηριστικό της γλώσσας, συνδεδεμένο με την **ιστορικότητά** της, την **αξιακή της διάσταση**. Οι γλωσσικές μορφές δεν αντανακλούν «ψυχρά», «ουδέτερα» νοητικά αποτυπώματα αλλά θερμαίνονται από ιστορικά καθορισμένες **αξιολογήσεις**, που υπαγορεύουν σε σημαντικό ποσοστό την πορεία τους μέσα στον χρόνο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ιστορική πορεία των δανείων της νεότερης ελληνικής γλώσσας. Και όπως θα δούμε, αυτή η **αξιακή διάσταση** της γλώσσας συνδέεται με τη βαθύτερη φύση της –τη βαθύτερη **ιστορική** φύση της.

Αξίζει να δούμε ένα ακόμη παράδειγμα γλωσσικής αλλαγής που συνδέεται χαρακτηριστικά με **αξιολογικές** στάσεις. Ο αμερικανός γλωσσολόγος Labov παρατήρησε ότι η μετακίνηση του φωνήεντος [α] –στη διάλεκτο του νησιού Martha's Vineyard, στις ακτές της Μασαχουσέτης– σε μια πιο κεντρική, αρθρωτικά, θέση [ə] στις διφθόγγους [ay], [ow] –το right [rayt] λ.χ. γίνεται [rəyt, "ρέιτ"] και το rout [rawt] γίνεται [rəwt, "ρέουτ"]– γενικεύτηκε από τους ομιλητές της

διαλέκτου του νησιού αυτού, από τη στιγμή που «αξιολογήθηκε» από τους ίδιους ως σύμβολο της νησιωτικής ταυτότητάς τους, διακριτικό της ιδιαιτερότητάς τους σε αντίστιξη με τους ομιλητές της απέναντι ηπειρωτικής ακτής, με τους οποίους υπήρχε –και υπάρχει– μια μακρά παράδοση αντιπαλότητας. Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον παράδειγμα φωνολογικής διαλεκτικής διαφοροποίησης που κινητοποιείται από *κοινωνικοϊστορικές αξιολογικές* παραμέτρους: αιτήματα *ταύτισης* και *διαφοροποίησης* που αντανακλώνται στις γλωσσικές μορφές και στην ιστορική πορεία τους.

Ακριβώς αυτή η διάσταση καθορίζει –σε πολύ ευρύτερη κλίμακα– την ίδια τη διάκριση *γλώσσα-διάλεκτος*. Η διάκριση αυτή είναι, στην ουσία της, απόρροια ιστορικά καθορισμένων αξιολογήσεων. Η κοινή νέα ελληνική βασίστηκε στην πελοποννησιακή διάλεκτο του 19ου αιώνα· και ο λόγος είναι προφανής: ο ρόλος της «Παλαιάς Ελλάδας» στην επανάσταση. Αυτή η βασική ιστορική συγκυρία ήταν εκείνη που «αναβάθμισε» –με δραστικές, βέβαια, συμπληρώσεις και προσαρμογές– τη *διάλεκτο* αυτή σε *γλώσσα*. Και η επίπτωση αυτής της *αναβάθμισης* ήταν η *απαξίωση* –η αξιολογική υποβάθμιση– των άλλων διαλέκτων, στον βαθμό που υστερούσαν, πλέον, σε συγκριτικά πλεονεκτήματα *κύρους* και *κοινωνικού γοήτρου*. Το αποτέλεσμα αυτής της ιστορικής απαξίωσης ήταν η βαθμιαία εγκατάλειψή τους από τους ομιλητές και η συνακόλουθη πορεία των νεοελληνικών διαλέκτων προς την εξαφάνισή τους. *Γλώσσα*, όπως έχει ειπωθεί χαρακτηριστικά, είναι μια *διάλεκτος* που διαθέτει στρατό, ναυτικό και σχολεία.

Αλλά η αναβάθμιση μιας *ηγεμονικής* (για ιστορικούς λόγους) *διαλέκτου* σε *γλώσσα, κοινή, πρότυπη* [standard] γλώσσα, συνδέεται και με μια άλλη ιστορική διάσταση: το αίτημα της *ομοιογένειας* που χαρακτηρίζει το ιστορικό μόρφωμα που ονομάζεται *έθνος-κράτος*. Και το αίτημα της *ομοιογένειας*, που πριμοδοτεί τη δημιουργία μιας *ενιαίας* εθνικής γλώσσας και απαξιώνει τη γλωσσική ποικιλομορφία, δεν καθορίστηκε μόνον από το ιδεολογικό αίτημα της εθνικής «καθαρότητας» και την υπεράσπιση της εθνικής ακεραιότητας, αλλά και από την κυρίαρχη κοινωνικοοικονομική συγκρότηση των ευρωπαϊκών κρατών –την πραγματικότητα του *ιστορικού καπιταλισμού*. Μέσα σε αυτό το κοινωνικοοικονομικό σχήμα η πολιτισμική και γλωσσική ομοιογένεια υπήρξε βασικός όρος για τη δημιουργία ενός ομοιογενούς εργατικού δυναμικού στην υπηρεσία της μαζικής βιομηχανοποιημένης παραγωγής. Το ενδιαφέρον, για το ζήτημα που εξετάζουμε, είναι ότι το αίτημα της ομοιογένειας –γέννημα σύνθετων κοινωνικοϊστορικών συγκυριών– παράγει στάσεις απέναντι στη γλώσσα με σαφείς επιπτώσεις στις ιστορικές τύχες της.

Αξίζει να δούμε κάποια ακόμα παραδείγματα που εικονογραφούν την αξιακή διάσταση της γλώσσας ως *τεκμήριο* διαπλοκής γλώσσας και ιστορίας. Το πρώτο είναι εντελώς επίκαιρο και αφορά γλωσσικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή μας –τη Βαλκανική. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας σήμανε τη δημιουργία τριών τουλάχιστον κρατικών οντοτήτων, της Σερβίας, της Βοσνίας, της Κροατίας. Η διάσπαση αυτή της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας σήμανε και τη «διάσπαση» της ενιαίας σερβοκροατικής γλώσσας. Οι ανάγκες συμβολικής ταύτισης και διαφοροποίησης των τριών νέων κρατών οδήγησαν σε στάσεις απέναντι στη γλώσσα που στοχεύουν στην ανάδειξη των διαφορών: οι ορθόδοξοι Σέρβοι τονίζουν (*και με τη διατήρηση του κυριλλικού αλφαβήτου*) τον σλαβικό χαρακτήρα της σερβοκροατικής. Οι μουσουλμάνοι Βόσνιοι τονίζουν τα αραβοτουρκικά δάνεια της σερβοκροατικής και επιχειρούν να αναβιώσουν προφορές που είναι εγγύτερες σε αυτή την πηγή. *Οι καθολικοί Κροάτες δίνουν έμφαση (και με*

τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου) στα λατινογενή δάνεια της σερβοκροατικής. [4] Και οι τρεις λαοί υποστηρίζουν ότι μιλούν πια διαφορετικές γλώσσες, παρά το γεγονός ότι υπάρχει – όπως και πριν– απρόσκοπτη επικοινωνία. Αυτό που κυριαρχεί είναι το *αίτημα της διαφοροποίησης* –για λόγους ιστορικούς– και σε αυτή την κατεύθυνση επιχειρείται να οδηγηθεί και το γλωσσικό εργαλείο.

Το ίδιο ισχύει και για τους Νορβηγούς και τους Δανούς. Παρά το γεγονός ότι οι μεν κατανοούν τους δε, το αίσθημα των ομιλητών τους είναι ότι νορβηγικά και σουηδικά αποτελούν διαφορετικές γλώσσες, καθώς συνδέονται με διαφορετικές κρατικές οντότητες [5] και –από ένα σημείο και μετά– με διαφορετικές γραμματειακές παραδόσεις (λογοτεχνία κλπ.). Το τελευταίο παράδειγμα αφορά την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Η ελληνική γλώσσα –σε αντίθεση με τη λατινική– δεν διασπάστηκε σε ξεχωριστές γλώσσες (όπως συνέβη με τη λατινική και τις νεολατινικές γλώσσες). Η ιστορική ερμηνεία της διαφοράς θα πρέπει να αναζητηθεί στις διαφορετικές ιστορικές τύχες της ανατολικής και της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας: η δεύτερη διαλύθηκε τον 5ο αιώνα μ.Χ. υποκύπτοντας στους γερμανούς επιδρομείς, ενώ η πρώτη επέζησε –ως ελληνόφωνη οντότητα– για χίλια ακόμη χρόνια. Αυτή η ιστορική συνέχεια διατήρησε τα γλωσσικά αισθήματα συνέχειας, επικουρούμενη από τον αττικιστικό γλωσσικό κλασικισμό και τις βυζαντινές εκδοχές του. Ο κλασικισμός αυτός –με ερείσματα τη διοίκηση, την εκκλησία, την εκπαίδευση του Βυζαντίου– παρήγαγε στάσεις απέναντι στη γλώσσα που εγκαθιστούσαν το αίσθημα της συνέχειας, παρά τις δραστικές αλλαγές της μεσαιωνικής και νεότερης ελληνικής. Και οι στάσεις αυτές επηρέαζαν –σε κάποιο ποσοστό– τις γλωσσικές εξελίξεις. Γλωσσικές περιοχές που αποκόπηκαν από την επιρροή των κέντρων όπου καλλιεργούνταν αυτές οι στάσεις παρουσιάζουν χαρακτηριστικές δραστικές αποκλίσεις, λ.χ. τα καππαδοκικά ή τα κατωιταλικά.

Στη συζήτηση που προηγήθηκε, εξετάστηκαν μια σειρά από φαινόμενα που επιβεβαιώνουν ότι ο κρίσιμος χώρος στον οποίο διαδραματίζεται η διαπλοκή γλώσσας και ιστορίας είναι η *αξιακή διάσταση* της γλώσσας, οι ιστορικές αξιολογήσεις των γλωσσικών τύπων και δομών και όχι, απλά, οι γλωσσικοί τύποι και δομές *αυτές καθαυτές*. Και η αξιακή διάσταση της γλώσσας συνδέεται συστατικά με τη βαθύτερη φύση της –τη βαθύτερη *ιστορική* φύση της. Η βασική διαφορά μεταξύ της ανθρώπινης γλώσσας και πρωτογενέστερων συστημάτων επικοινωνίας (π.χ. τα ζωικά συστήματα επικοινωνίας) είναι ότι στην πρώτη η εμπειρία αποτυπώνεται *γενικευτικά* και *αφαιρετικά*. Όταν λέω σε κάποιον *Δώσε μου το μήλο*, του λέω ουσιαστικά, «Δώσε μου αυτόν τον εκπρόσωπο της κατηγορίας αντικειμένων που ονομάζονται *μήλα*». Το περιεχόμενο, με άλλα λόγια, της λέξης *μήλο* –το *νόημά* της– είναι μια *κατηγορία*, μια *γενίκευση* που προκύπτει *αφαιρετικά*, μέσα από τη νοητική επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων. Εδώ ακριβώς –στον *γενικευτικό/ αφαιρετικό* χαρακτήρα της γλώσσας– βρίσκεται η ποιοτική ιδιαιτερότητά της σε σύγκριση με άλλα συστήματα επικοινωνίας στον χώρο του ζωικού βασιλείου. Ένα παράδειγμα μπορεί να βοηθήσει. Ας συγκρίνουμε το επιφώνημα του πόνου *ωχ!* με τη λέξη *πόνος*. Τα επιφωνήματα είναι οριακές γλωσσικές μορφές που συγγενεύουν με πρωτογενέστερα συστήματα επικοινωνίας: αποτελούν αντιδράσεις σε άμεσα παρόντα ερεθίσματα (πρβ. το γάβγισμα του σκύλου) και δεν έχουν σαφές σημασιακό περιεχόμενο. Έτσι το επιφώνημα *ωχ!* αποτελεί αντίδραση στο ερέθισμα του πόνου. Γι' αυτό ακριβώς και τα αντίστοιχα επιφωνήματα σε άλλες γλώσσες εμφανίζουν παρόμοια μορφή. Η μορφή του επιφωνήματος «υπαγορεύεται» από την εμπειρία με την οποία συνδέεται και την οποία εκφράζει εν είδει *αντίδρασης* σε *ερέθισμα*. Σε αντίθεση με το επιφώνημα *ωχ!* η λέξη

πόνος δεν αποτελεί αντίδραση σε ερέθισμα –μπορεί κανείς να την εκφωνήσει ανεξάρτητα από την εμπειρία του πόνου– και έχει ένα σαφές σημασιακό περιεχόμενο –έχει **νόημα**. Και το νόημά της είναι, όπως και στην περίπτωση της λέξης *μήλο* ή κάθε άλλης λέξης, μια **γενίκευση** και **αφαίρεση**. Με άλλα λόγια, η λέξη πόνος –σε αντίθεση με το επιφώνημα *ωχ!*– εκφράζει ένα **είδος** εμπειρίας και όχι μια απολύτως συγκεκριμένη, χρονικά εντοπισμένη εμπειρία. Αυτό ακριβώς επιτρέπει να χρησιμοποιούμε τη λέξη πόνος χωρίς να πονάμε.

Η γενικευτική και αφαιρετική φύση των νοημάτων της ανθρώπινης γλώσσας σημαίνει την υπέρβαση του πρωτογενούς σχήματος **ερέθισμα-αντίδραση** που χαρακτηρίζει τα ζωικά συστήματα επικοινωνίας –τα **πρωτογενή συστήματα σήμανσης**, κατά την ορολογία του ρώσου φυσιολόγου Pavlov. Και ο γενικευτικός και αφαιρετικός χαρακτήρας της ανθρώπινης γλώσσας εξηγεί γιατί η μορφική συγκρότηση των λέξεων –των γλωσσικών σημείων– δεν «υπαγορεύεται» από αυτό το οποίο «σημαίνουν», όπως συμβαίνει στην περίπτωση των επιφωνημάτων (ή στην περίπτωση των ζωικών συστημάτων επικοινωνίας). Αυτό που σημαίνουν –το νόημά τους– είναι μια **γενικευτική** και **αφαιρετική** ανάκλαση της εμπειρίας και όχι μια άμεση, βιωματική σήμανσή της, με τη μορφή αντίδρασης σε ερέθισμα. Γι' αυτό και οι γλωσσικές μορφές με τις οποίες σημαίνονται τα νοήματα –τα **σημαίνοντα** με τα οποία εκφράζονται τα **σημαινόμενα** κατά τη νεότερη ορολογία– έχουν **συμβατικό** χαρακτήρα, με την έννοια ότι δεν «κινητοποιούνται», δεν καθορίζονται από τα νοήματα που εκφράζουν. Έτσι εξηγείται η ποικιλία των γλωσσικών μορφών για το ίδιο, βασικά, νόημα: *αδελφή*, *sister*, *soeur* κλπ. Αυτή είναι η περίφημη αρχή της **αυθαιρεσίας του γλωσσικού σημείου**, [6] που συνδέεται με το όνομα του ιδρυτή της νεότερης γλωσσολογίας, του Ελβετού F. de Saussure. Και το «κλειδί» για την κατανόηση αυτής της **δομικής αρχής** της γλώσσας είναι η συγκρότησή της στη βάση **γενικεύσεων** και **αφαιρέσεων**, στη βάση δηλαδή **νοημάτων**. Αλλά ο γενικευτικός και αφαιρετικός χαρακτήρας της γλώσσας εξηγεί και μια άλλη –συγγενή προς την «αυθαιρεσία»– δομική αρχή της: το γεγονός ότι οι γλωσσικές μορφές δεν έχουν **ολιστικό** αλλά **αναλυτικό χαρακτήρα**. Το επιφώνημα *ωχ!* έχει ολιστικό χαρακτήρα με την έννοια ότι σημαίνει «ολόκληρο» –εν είδει αντίδρασης σε ερέθισμα– τη βίωση μιας συγκεκριμένης εμπειρίας πόνου. Η λέξη πόνος, αντίθετα, αναλύεται σε ελάχιστες μονάδες ήχου χωρίς νόημα –τα φωνήματα–, οι οποίες σε άλλους συνδυασμούς μπορούν να εκφράσουν άλλα νοήματα, π.χ. *πόνος*, *νωπός* (οι ίδιες μονάδες ήχου, αν εξαιρέσουμε τον τόνο) ή *πόνος/τόνος*, όπου η εναλλαγή *π/τ* συνδέεται με διαφορετικά νοήματα. Αυτός ο αναλυτικός χαρακτήρας της γλώσσας –η **διπλή διάρθρωσή** της από μονάδες ήχου χωρίς νόημα, οι οποίες συνδυαζόμενες «παράγουν» τις μονάδες ήχου με νόημα –τα μορφήματα–, είναι, βέβαια, συναρτημένες με το γεγονός ότι τα γλωσσικά περιεχόμενα –τα νοήματα– είναι **αναλυτικές** ανακλάσεις της εμπειρίας –δηλαδή γενικεύσεις και αφαιρέσεις– και όχι **ολιστικές** αντιδράσεις σε ερεθίσματα, όπως στα πρωτογενή συστήματα σήμανσης.

Αλλά πώς γεννήθηκαν τα νοήματα –οι γενικεύσεις και αφαιρέσεις που συγκροτούν τη γλώσσα; Όχι βέβαια μέσα από μια στοχαστική, «ακαδημαϊκή» θεώρηση και ανάλυση της εμπειρίας, αλλά μέσα από την **ενεργητική, ιστορική** βίωσή της. Και τα τεκμήρια αυτής της ιστορικής βίωσης είναι «εγγεγραμμένα» στο ίδιο το «σώμα» της γλώσσας. Το πρώτο τεκμήριο είναι η **σκοπιμότητα** των νοημάτων, κάτι που προδίδεται και από την ίδια την καθημερινή χρήση της λέξης *νόημα* στην έκφραση λ.χ. *τι νόημα έχει αυτό*; Γιατί δεν υπάρχει π.χ. μια λέξη με την οποία να αναφερόμαστε –γενικευτικά και αφαιρετικά, δεν υπάρχει άλλος τρόπος– στο μεγάλο δάχτυλο του αριστερού μας ποδιού και στο δεξί μας αυτί; Η απουσία μιας τέτοιας

λέξης –και ενός τέτοιου νοήματος– οφείλεται, προφανώς, στην απουσία της **σκοπιμότητας** την οποία θα υπηρετούσε μια τέτοια γλωσσική **σήμανση**. Και η σκοπιμότητα είναι, βέβαια, γέννημα της ιστορίας. Το δεύτερο τεκμήριο είναι το φαινόμενο της **μεταφοράς**. Ένα παράδειγμα αρκεί: *σκοτεινή μέρα/ σκοτεινές σκέψεις*. Πώς προκύπτει η μεταφορική χρήση – *σκοτεινές σκέψεις*; Αυτό που αναδεικνύεται στη μεταφορική χρήση είναι η συναισθηματική «αύρα» που διαπερνά το νόημα *σκοτάδι* –η αρνητική, για προφανείς λόγους, αξιολόγηση του σκοταδιού· η «αύρα» αυτή –αφανής στην κυριολεκτική χρήση– κυριαρχεί στη μεταφορική χρήση και κατ' ουσίαν, τη δημιουργεί. Αυτό που αποκαλύπτει αυτή η μεταφορική χρήση είναι ότι τα νοήματα –οι γενικευτικές και αφαιρετικές αυτές ανακλάσεις της εμπειρίας– δεν είναι, όπως λέγαμε, «ψυχρά» νοητικά αποτυπώματα αλλά νοητικά ιχνογραφήματα που «θερμαίνονται» από τη θερμή της ιστορικής βίωσης της εμπειρίας –της ενεργητικής, ιστορικής σχέσης υποκειμένου και αντικειμένου. Και η «θέρμη» αυτή «εγγράφεται» στη συγκρότηση των λέξεων –των γλωσσικών σημείων. Η μεταφορά αποκαλύπτει τη συστατική διαπλοκή νοήματος και αισθήματος, νοητικής «παράστασης» και της συναισθηματικής «αύρας» που τη διαπερνά. Αυτό, λοιπόν, που ονομάσαμε νωρίτερα **αξιακή διάσταση** της γλώσσας είναι, καταστατικά, παρόν στην ίδια τη «βαθύτερη» συγκρότηση της γλώσσας και αποτελεί το κατεξοχήν τεκμήριο της ιστορικότητάς της. Χωρίς την αναγνώριση αυτής της συστατικής ιστορικότητας του γλωσσικού φαινομένου, η κατανόησή του είναι καταδικασμένη να μείνει λειψή και μερική.

Βιβλιογραφία

- HOCK, H. H. & B. JOSEPH 1996. *Language History, Language Change and Language Relationship*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Mouton de Gruyter.
- MARTINET, A. 1976. *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*. Μτφρ. Α. Χαραλαμπίδης. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- MILROY, L. 1999. Social and interactional constraints on phonological change. Στο «*Ισχυρές*» και «*ασθενείς*» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 802-808. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- SAUSSURE, F. DE 1979. *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*. Μτφρ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος. Αθήνα: Παπαζήσης.
- ΠΑΥΛΙΔΟΥ, Θ. 1995. *Επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ-WARBURTON, E. 1992. *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α.-Φ. Υπό έκδοση. *Όψεις της γλώσσας*. Αθήνα: Νήσος.

[1]. Χαρακτηριστική περίπτωση δανεισμού που επηρέασε και τη μορφολογία –όχι απλά το λεξιλόγιο– της διαλέκτου είναι οι καππαδοκικές διάλεκτοι της Μικράς Ασίας. Εκεί οι διάλεκτοι εμφανίζουν μορφολογία «συγκολλητικού» τύπου, όπως και η τουρκική.

		ΤΟΥΡΚΙΚΗ	ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΚΗ (ΦΕΡΤΕΚΙ)
ΕΝΙΚΟΣ	Ονομαστική	kiz 'κορίτσι'	neka 'γυναίκα'
	Γενική	kiz-in 'κοριτσιού'	neka -yu 'γυναίκας'

Βιβλιογραφία

Dawkins R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: a study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa with grammars, texts, translations and glossary*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.

[2] **Άμεσος δανεισμός**: η υιοθέτηση ενός ξένου όρου με προσαρμογές –σε διάφορους βαθμούς– στη δανειζόμενη γλώσσα, π.χ. *μπαρ*, *μερακλής*.

Μεταφραστικό δάνειο: η υιοθέτηση ενός ξένου όρου μέσω της μετάφρασής του στη δανειζόμενη γλώσσα, π.χ. sky-scraper 'ουρανοξύστης'. Βλ. και λήμμα *Γλωσσικός δανεισμός*.

[3]. Το φαινόμενο του δανεισμού δεν εξηγείται μόνο στη βάση της έννοιας «ανάγκη» –τον δανεισμό δηλαδή εκφράσεων για να συμπληρώσουν το λεξιλόγιο μιας γλώσσας. Συχνά παρεμβαίνει η έννοια του «γόητρου» –η υπερτίμηση μιας άλλης γλώσσας για λόγους κοινωνικοϊστορικούς. Έτσι, η υιοθέτηση –όσο διάρκεσε– της έκφρασης *μαντάμ* και *μερσί* στη νεότερη ελληνική οφείλεται στο πολιτισμικό γόητρο της γαλλικής και όχι σε λεξιλογικά «κενά» της ελληνικής. Για τον αντίθετο λόγο –την απαξίωση των τουρκικών δανείων στην πορεία της νεοελληνικής οντογένεσης– εξοβελίστηκαν από «υψηλές» μορφές λόγου, λέξεις τουρκικής προέλευσης.

[4] **Κείμενο 1**: Bugarski, R. 1999. Εθνικισμός και γλώσσα: Μια βαλκανική εμπειρία. Στο «*Ισχυρές*» και «*ασθενείς*» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 599-608. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 605-606
© Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

ΜΕΤΑΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Μπορούμε τώρα να εξετάσουμε σύντομα τον ρόλο της γλώσσας ως μείζονος συμβόλου εθνικής ταυτότητας και πολιτικής κυριαρχίας στα νέα κράτη που δημιουργήθηκαν στα εδάφη της Γιουγκοσλαβίας. Σχετικά με τη Σλοβενία και την ΠΓΔΜ (FYROM) δεν υπάρχει τίποτε καινούριο να ειπωθεί, αλλά τα υπόλοιπα τρία κράτη αξίζουν κάποιο σχολιασμό, ιδίως όσον αφορά τη μοίρα της σερβοκροατικής, της κάποτε κοινής τους γλώσσας. Παρόλο που αυτή παραμένει μια γλωσσική οντότητα, αφού οι γλώσσες ως συστήματα επικοινωνίας δεν μπορούν να εξαφανιστούν με πολιτικές αποφάσεις, στην πράξη δεν υπάρχει πλέον επίσημα πουθενά γλώσσα με αυτό το όνομα. Από πολιτική άποψη, έχουμε πλέον στη θέση της τρία ιδιώματα: το σερβικό στη σημερινή Γιουγκοσλαβία (την Ομοσπονδία δηλαδή Σερβίας και Μαυροβουνίου), το κροατικό στην Κροατία και το βοσνιακό στο υπό

μουσουλμανική κυριαρχία τμήμα της πρώην Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ποια είναι η σχέση μεταξύ τους;

Χωρίς να μπορούμε σε γλωσσολογικές λεπτομέρειες, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι τα ιδιώματα αυτά είναι γεννήματα του γλωσσικού εθνικισμού και σαν τέτοια είναι διαποτισμένα από συμβολικές αξίες. Αυτό το απλό γεγονός αποτελεί ταυτόχρονα εξήγηση της σχετικής τους διαφοροποίησης και ένδειξη της πιθανότητας να αποκλίνουν ακόμη περισσότερο, τόσο μεταξύ τους όσο και από την κοινή τους μητρική σερβοκροατική. Ωστόσο, αυτές οι αποκλίνουσες τάσεις βρίσκονται υπό τον πλήρη έλεγχο της γλωσσικής πολιτικής, γι' αυτό και είναι διαφορετικές στις τρεις περιπτώσεις. Πρέπει, επομένως, να εξεταστούν χωριστά.

Η σημερινή Γιουγκοσλαβία, οτιδήποτε κι αν έκανε ή απέτυχε να κάνει στην περίοδο που εξετάζουμε, σίγουρα δεν αποσκίρτησε από την προηγούμενη Ομοσπονδία που είχε αυτό το όνομα. Για τον λόγο αυτό δεν είχε ανάγκη να επιβεβαιώσει την ανεξαρτησία και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της και με γλωσσικά μέσα. Συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι ότι η γλώσσα δεν έχει αλλάξει αισθητά κατά τα τελευταία χρόνια στη Σερβία ή στο Μαυροβούνιο, παρά τις όποιες εξωτερικές και συμβολικές παρεμβάσεις που έχουμε αναφέρει παραπάνω, οι οποίες αφορούν το επίσημο όνομα της γλώσσας και το καθεστώς των προφορών και των αλφαβήτων της.

Έντονα αντίθετη με αυτά είναι η κατάσταση στη σημερινή Δημοκρατία της Κροατίας, όπου, πέρα από τις αντίστοιχες συμβολικές πράξεις, εξαπολύθηκε μια εκστρατεία για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη και ταχύτερη διαφοροποίηση της γλώσσας από τη σερβική (ή σερβοκροατική). Προωθείται μια τεχνητή διοικητική Νέα Γλώσσα, που έχει μεγάλη απήχηση στη γενική δημόσια χρήση της γλώσσας και η οποία βρίθεται από κροατικούς αρχαϊσμούς, ιδιωτισμούς και νεολογισμούς. Οι ορολογίες των επιστημών «εκκροατίζονται» επίσης, ενώ υποστηρίζονται ορθογραφικές μεταρρυθμίσεις. Δεν μπορεί κανείς να μην παρατηρήσει ότι η Κροατία, ενώ επείγεται να ενταχθεί στην Ευρώπη και στον ανεπτυγμένο κόσμο, εκκαθαρίζει ανελέητα τη γλώσσα της από διεθνείς όρους, οι οποίοι, θα έλεγε κανείς, θα έκαναν ευκολότερη την επίτευξη αυτού του στόχου της. Μήπως ένας από τους λόγους αυτής της στάσης είναι το ότι αυτοί οι διεθνείς όροι έχουν ευρεία διάδοση –εκτός από όλες τις άλλες χώρες– και στη Σερβία; Αν είναι έτσι, τότε αποτελεί εξαίρετο παράδειγμα του μέχρι πού μπορεί να φτάσει ο γλωσσικός εθνικισμός.

Η περίπτωση της βοσνιακής είναι διαφορετική. Εδώ φαίνεται ότι το ζήτημα είναι να επιτευχθεί η διαφοροποίηση τόσο από τη σερβική όσο και από την κροατική, αλλά ταυτόχρονα να είναι έκδηλη στη γλώσσα η ιδιαίτερη «βοσνιακή» κληρονομιά (η ονομασία *Βόσνιος*, παραδοσιακή αλλά σχεδόν εντελώς ξεχασμένη, ξαναχρησιμοποιήθηκε πρόσφατα για τη δήλωση της εθνικότητας ως υποκατάστατο του *Μουσουλμάνος*). Καθώς ο βοσνιακός εθνικισμός επηρεάζεται εν μέρει από τον παν-ισλαμικό θρησκευτικό φονταμενταλισμό, ο καλύτερος τρόπος για να τονιστεί η εν λόγω κληρονομιά θα ήταν ο τονισμός των αραβοτουρκικών χαρακτηριστικών της προφοράς, της ορθογραφίας και, ιδίως, του λεξιλογίου και της φρασεολογίας. Επειδή όμως όλα αυτά είναι σχετικά επιφανειακά γλωσσικά επίπεδα, η βασική γραμματική και λεξιλογική δομή της γλώσσας έχει ελάχιστα επηρεαστεί.

Συνοπτικά, τα αποσχισθέντα τρία ιδιώματα της σερβοκροατικής μπορούν να απεικονιστούν σχηματικά ως εξής: η σερβική μένει όπως ήταν, η κροατική απομακρύνεται, η βοσνιακή απομακρύνεται βραδύτερα και προς άλλη κατεύθυνση. Μόνο το μέλλον θα δείξει πού οδηγούν όλα αυτά. Ο,τιδήποτε όμως κι αν είναι αυτό, θα καθοριστεί από τις πολιτικές εξελίξεις μάλλον, παρά από την ίδια τη γλώσσα, η οποία –όπως και στο παρελθόν– θα παίζει ρόλο βοηθητικό, αλλά όχι αποφασιστικό [...].

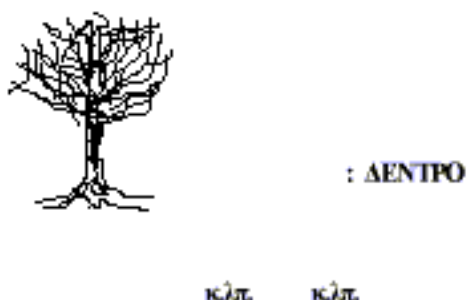
[5] Η δανική κυριαρχία –για πολλούς αιώνες– στη Νορβηγία είχε αναδείξει τη δανική σε γλώσσα της νορβηγικής ελίτ. Με τον χρόνο, δημιουργήθηκε μια νορβηγική εκδοχή της δανικής. Η ανάδυση της νορβηγικής εθνικής συνείδησης οδήγησε –τον 19ο αιώνα– στην προσπάθεια δημιουργίας μιας «καθαρά» νορβηγικής γλώσσας, που βασιζόταν στα πιο συντηρητικά αγροτικά ιδιώματα της Νορβηγίας. Αυτή είναι η *nynorsk* (δηλαδή «γλώσσα της υπαίθρου» ή «νέα νορβηγική») που συνυπάρχει με την παλαιότερη *riksmaal* ή *bokmaal* (δηλαδή «γλώσσα του κράτους» ή «γλώσσα των βιβλίων»).

[6] **Κείμενο 2:** Saussure, F. de 1979. *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*. Μτφρ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος. Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 99-104.

© Εκδόσεις Παπαζήση

1. ΣΗΜΕΙΟ, ΣΗΜΑΙΝΟΜΕΝΟ, ΣΗΜΑΙΝΟΝ

Για μερικούς η γλώσσα, αν την αναγάγουμε στην ουσιαστική της αρχή, είναι μια ονοματοθεσία, δηλ. ένας κατάλογος όρων που αντιστοιχούν σ' έναν ανάλογο αριθμό πραγμάτων· π.χ.

Η αντίληψη αυτή μπορεί να κατακριθεί από πολλές απόψεις. Προϋποθέτει ιδέες εντελώς έτοιμες που υπάρχουν πριν από τις λέξεις [...]· δεν μας λέει αν το όνομα είναι φωνητικής ή ψυχικής φύσης, γιατί το *arbor* μπορεί να εξεταστεί από τη μία ή από την άλλη άποψη· τέλος,

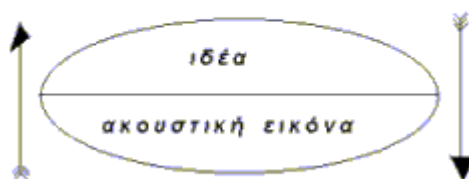
αφήνει να υποθέσουμε ότι ο δεσμός που ενώνει ένα όνομα με ένα πράγμα είναι μια ενέργεια εντελώς απλή, πράγμα που δεν είναι ορθό. Εντούτοις η απλούστευση αυτή μπορεί να μας πλησιάσει στην αλήθεια, δείχνοντάς μας ότι η γλωσσική μονάδα είναι κάτι διπλό, που πραγματοποιείται από την προσέγγιση των δύο όρων.

Είδαμε [...]ότι οι όροι που υπονοούνται στο γλωσσικό σημείο είναι και οι δύο ψυχικοί και ενώνονται στον εγκέφαλό μας με τον δεσμό του συνειρμού. Ας επιμείνουμε στο σημείο αυτό.

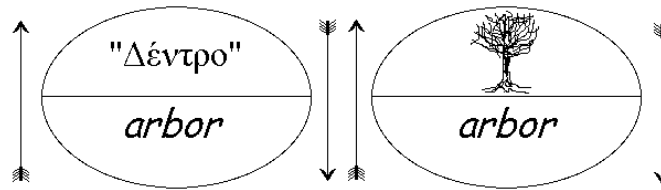
Το γλωσσικό σημείο ενώνει όχι ένα πράγμα και ένα όνομα, αλλά μια ιδέα και μια ακουστική εικόνα.* Αυτή η τελευταία δεν είναι ο υλικός ήχος, πράγμα καθαρά φυσικό, αλλά το ψυχικό αποτύπωμα του ήχου αυτού, η παράσταση που μας δίνει γι' αυτόν η μαρτυρία των αισθήσεών μας· είναι αισθητηριακή, κι αν συμβαίνει να την ονομάζουμε «υλική», γίνεται με αυτή μόνο την έννοια και κατ' αντίθεση με τον άλλον όρο του συνειρμού, την ιδέα, που είναι γενικά πιο αφηρημένη.

Ο ψυχικός χαρακτήρας των ακουστικών μας εικόνων φαίνεται καθαρά, όταν παρατηρούμε τον δικό μας λόγο. Χωρίς να κινούμε τα χείλη ούτε τη γλώσσα, μπορούμε να μιλάμε στον εαυτό μας ή να απαγγέλλουμε ένα αριθμό στίχων. Επειδή ακριβώς οι λέξεις της γλώσσας είναι για μας ακουστικές εικόνες, γι' αυτό πρέπει ν' αποφεύγουμε να μιλούμε για «φωνήματα», που τις συνθέτουν. Ο όρος αυτός, που υπονοεί μια ιδέα φωνητικής ενέργειας, δεν μπορεί να συμφωνεί παρά με την ομιλούμενη λέξη, με την πραγματοποίηση της εσωτερικής εικόνας μέσα στον συνεχή λόγο. Όταν όμως μιλούμε για ήχους και για συλλαβές μιας λέξης, αποφεύγουμε την παρεξήγηση αυτή, αρκεί να θυμόμαστε ότι πρόκειται για την ακουστική εικόνα.

Το γλωσσικό σημείο, λοιπόν, είναι μια ψυχική οντότητα με δύο όψεις, που μπορεί να παρασταθεί με το σχήμα:

Τα δυο αυτά στοιχεία είναι βαθύτατα ενωμένα και το ένα φέρνει το άλλο. Για ν' αναζητήσουμε την έννοια της λατινικής λέξης *arbor* ή τη λέξη με την οποία η λατινική δηλώνει την ιδέα «δένδρο», είναι ολοφάνερο ότι μόνο οι προσεγγίσεις που έχει καθιερώσει η γλώσσα μάς φαίνονται σύμφωνες με την πραγματικότητα και απομακρύνουμε οτιδήποτε άλλο που θα μπορούσαμε να φανταστούμε.

Ο ορισμός αυτός θέτει ένα σπουδαίο πρόβλημα ορολογίας. Ονομάζουμε **σημείο** [signe] τον συνδυασμό της ιδέας και της ακουστικής εικόνας: αλλά στην τρέχουσα χρήση ο όρος αυτός δηλώνει συνήθως μόνο την ακουστική εικόνα, π.χ. μια λέξη (arbor κλπ.). Ξεχνούμε ότι, εάν το arbor ονομάζεται σημείο, είναι γιατί φέρνει την ιδέα «δένδρο», έτσι που η ιδέα του αισθητηριακού μέρους να υπονοεί την ιδέα του όλου.

Το διαφορούμενο θα εξαφανιζόταν, αν δηλώναμε τις τρεις έννοιες που έχουμε μπροστά μας με ονόματα που τα μεν προκαλούν τα δε, ενώ ταυτόχρονα εναντιώνονται. Προτείνουμε να διατηρήσουμε τη λέξη **σημείο** για να δηλώνουμε το όλο, και να αντικαταστήσουμε τις λέξεις **ιδέα** και **ακουστική εικόνα** αντίστοιχα με τους όρους: **σημαινόμενο** [signifié] και **σημαίνον** [signifiant].¹⁷ Οι τελευταίοι αυτοί όροι έχουν το πλεονέκτημα να δείχνουν την αντίθεση που τους χωρίζει είτε μεταξύ τους είτε από το όλο, που του αποτελούν μέρος. Όσο για τον όρο **σημείο** [signe], αν αρκούμαστε σ' αυτόν, είναι γιατί δεν ξέρουμε με ποιον να τον αντικαταστήσουμε· η γλώσσα που χρησιμοποιούμε δεν υποδείχνει κανέναν άλλο.

Το γλωσσικό σημείο, οριζόμενο έτσι, κατέχει δύο κύριους χαρακτήρες. Αν τους πούμε, θα θέσουμε τις ίδιες τις αρχές κάθε τέτοιας μελέτης.

2. ΠΡΩΤΗ ΑΡΧΗ: ΤΟ ΑΥΘΑΙΡΕΤΟ ΤΟΥ ΣΗΜΕΙΟΥ

Ο δεσμός που ενώνει το σημαίνον με το σημαινόμενο είναι αυθαίρετος, ή ακόμη, επειδή εννοούμε με τον όρο σημείο το όλο που προκύπτει από τη σύνδεση ενός σημαίνοντος με ένα σημαινόμενο, μπορούμε να πούμε πολύ απλά: **το γλωσσικό σημείο είναι αυθαίρετο**.¹⁸

Έτσι η ιδέα «soeur» 'αδελφή' δεν έχει καμιά εσωτερική σχέση με την ακολουθία των ήχων s-ø-r που της χρησιμεύει ως σημαίνον· θα μπορούσε εξίσου καλά να παριστάνεται με οποιαδήποτε άλλη ακολουθία· απόδειξη: οι διαφορές ανάμεσα στις γλώσσες και η ύπαρξη ακόμη διάφορων γλωσσών· το σημαινόμενο «boeuf» 'βόδι' έχει ως σημαίνον b-ø-f από τη μια μεριά των συνόρων και o-k-s (Ochs) από την άλλη.

Η αρχή του αυθαίρετου του σημείου δεν αμφισβητείται από κανένα· είναι όμως συχνά περισσότερο εύκολο ν' αποκαλύπτουμε μian αλήθεια παρά να της ορίζουμε τη θέση που της ανήκει. Η αρχή που διατυπώσαμε πιο πάνω κυριαρχεί σ' ολόκληρη τη γλωσσολογία της γλώσσας· οι συνέπειές της είναι αναρίθμητες. Είναι όμως αλήθεια ότι δεν φανερώνονται όλες αμέσως με την ίδια καθαρότητα· ύστερα από πολλές περιστροφές τις ανακαλύπτουμε, και μαζί μ' αυτές, την κεφαλαιώδη σημασία της αρχής [principe].

Και μια πρόχειρη παρατήρηση: Όταν θα οργανωθεί η σημειολογία, θα πρέπει να θέσει στον εαυτό της το ερώτημα αν οι εκφραστικοί τρόποι, που στηρίζονται πάνω σε σημεία εξολοκλήρου φυσικά –όπως η παντομίμα–, της ανήκουν δικαιωματικά. Με την υπόθεση ότι η σημειολογία δέχεται τους εκφραστικούς αυτούς τρόπους, το κύριο αντικείμενό της θα είναι το σύνολο των συστημάτων που στηρίζονται πάνω στην αυθαιρεσία του σημείου. Πραγματικά, κάθε εκφραστικό μέσο που γίνεται δεκτό σε μια κοινωνία στηρίζεται καταρχήν πάνω στη συλλογική συνήθεια ή, πράγμα που είναι το ίδιο, πάνω στη συμβατικότητα. Τα σημεία ευγένειας, λόγου χάρη, προικισμένα συχνά με μια ορισμένη φυσική εκφραστικότητα (ας σκεφτούμε τον Κινέζο που χαιρετάει τον αυτοκράτορά του σκύβοντας εννέα φορές ως το έδαφος), παγιώνονται κυρίως από ένα κανόνα τους. Ο κανόνας αυτός υποχρεώνει να τα χρησιμοποιούμε κι όχι η ιδιαίτερή τους φυσική αξία. Μπορούμε λοιπόν να ειπούμε ότι τα εντελώς αυθαίρετα σημεία πραγματοποιούν καλύτερα από τα άλλα τη σημειολογική μέθοδο· γι' αυτό η γλώσσα, το πιο περίπλοκο και το πιο διαδεδομένο από τα συστήματα έκφρασης, είναι, επίσης, το πιο χαρακτηριστικό απ' όλα· μ' αυτή την έννοια, η γλωσσολογία μπορεί να γίνει το γενικό πρότυπο κάθε σημειολογίας, μολοντί η γλώσσα δεν είναι παρά ένα ιδιαίτερο σύστημα.

Έχουν χρησιμοποιήσει τη λέξη **σύμβολο** για να δηλώσουν το γλωσσικό σημείο ή, ακριβέστερα, αυτό που ονομάζουμε σημαίνον. Υπάρχουν δυσκολίες για να παραδεχτούμε τη λέξη, εξαιτίας ακριβώς της πρώτης μας αρχής. Το σύμβολο έχει ως χαρακτήρα να μην είναι ποτέ εντελώς αυθαίρετο· δεν είναι κενό, έχει μέσα του στοιχεία φυσικού δεσμού ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαινόμενο. Το σύμβολο της δικαιοσύνης, η ζυγαριά, δεν θα μπορούσε ν' αντικατασταθεί με οιοδήποτε άλλο, το κάρο λόγου χάρη.

Η λέξη **αυθαίρετο** προκαλεί επίσης μια παρατήρηση. Δεν πρέπει να δώσουμε την ιδέα ότι το σημαίνον εξαρτάται από την ελεύθερη εκλογή του υποκειμένου που μιλάει (θα ιδούμε πιο κάτω ότι δεν είναι στο χέρι του ατόμου να αλλάξει έστω και κάτι σε ένα σημείο, εφόσον έχει καθιερωθεί μέσα σε μια γλωσσική κοινότητα)· θέλουμε να ειπούμε ότι το σημαίνον είναι **αναιτιολόγητο**, δηλ. αυθαίρετο σε σχέση με το σημαινόμενο, με το οποίο δεν έχει κανένα φυσικό δεσμό στην πραγματικότητα.

Ας σημειώσουμε, τελειώνοντας, δύο αντιρρήσεις που θα μπορούσαν να προβληθούν στη θεμελίωση της πρώτης αρχής:

1ο. Θα μπορούσε κανείς να στηριχτεί στις **ονοματοποιίες**, για να πει ότι η εκλογή του σημαίνοντος δεν είναι πάντοτε αυθαίρετη. Αλλά οι ονοματοποιίες δεν είναι ποτέ οργανικά στοιχεία ενός γλωσσικού συστήματος. Ο αριθμός τους άλλωστε είναι πολύ μικρός ώστε να μη το δεχτούμε. Λέξεις όπως *fouet* και *glas* μπορούν να χτυπήσουν ορισμένα αυτιά με μια υποβλητική ηχηρότητα· αλλά για να ιδούμε ότι δεν έχουν αυτόν τον χαρακτήρα από την αρχή-αρχή, αρκεί ν' ανεβούμε στις λατινικές τους μορφές (*fouet* παράγεται από το *fagus* 'οξιά', *glas* = *classsicum*)· η ποιότητα των τωρινών τους ήχων ή, πιο πολύ, η ποιότητα που τους αποδίδουμε είναι ένα τυχαίο αποτέλεσμα της φωνητικής εξέλιξης.

Όσο για τις γνήσιες ονοματοποιίες (του τύπου *glou-glou*, *tic-tac* κλπ.) είναι όχι μόνο ολιγάριθμες, αλλά η εκλογή τους είναι κίόλας ως ένα βαθμό αυθαίρετη, επειδή δεν είναι παρά η μίμηση κατά προσέγγιση και μισοσυμβατική ορισμένων θορύβων (συγκρίνατε το γαλλικό

ουαουα και το γερμανικό wauwau). Επιπλέον, εφόσον μπήκαν στη γλώσσα, οι ονοματοποιίες έχουν συρθεί λίγο-πολύ στη φωνητική, μορφολογική κλπ. εξέλιξη, την οποία υφίστανται και οι άλλες λέξεις (πρβ. *rigueur* από την κοινή λατινική *rigor*, που προέρχεται από μια ονοματοποιία): ολοφάνερη απόδειξη ότι έχασαν κάτι από τον πρώτο χαρακτήρα τους, για να πάρουν το χαρακτήρα του γλωσσικού σημείου γενικά, που είναι ανατιολόγητο.

2ο. Οι **αναφωνήσεις** που συγγενεύουν πολύ με τις ονοματοποιίες προσφέρονται σε ανάλογες παρατηρήσεις και δεν είναι πιο επικίνδυνες για τη θέση μας. Προσπάθησαν να ιδούν σ' αυτές αυτόματες εκφράσεις της πραγματικότητας, υπαγορευόμενες, να πούμε, από τη φύση. Για τις περισσότερες από τις αναφωνήσεις μπορούμε ν' αρνηθούμε ότι υπάρχει ένας δεσμός αναγκαίος ανάμεσα στο σημαινόμενο και στο σημαίνον. Αρκεί να συγκρίνουμε δύο γλώσσες από την άποψη αυτή, για να ιδούμε πόσο οι εκφράσεις αυτές ποικίλλουν από τη μια στην άλλη (λόγου χάρι στο γαλλικό *aïe!* αντιστοιχεί το γερμανικό *au!*). Άλλωστε ξέρουμε ότι πολλές αναφωνήσεις άρχισαν από λέξεις με καθορισμένο νόημα (πρβ. *diable!* *mordieu!* = *mort Dieu* κλπ.).

Με λίγα λόγια, οι ονοματοποιίες και οι αναφωνήσεις είναι δευτερεύουσας σημασίας και η συμβολική τους καταγωγή είναι μερικά αμφισβητήσιμη[...]

* Ο όρος «ακουστική εικόνα» θα φανεί πολύ στενός, επειδή, δίπλα από την παράσταση των ήχων μιας λέξης, υπάρχει η παράσταση της άρθρωσής της, η μυϊκή εικόνα της πράξης της φώνησης. Για τον F. de Saussure η γλώσσα είναι ουσιαστικά μια αποθήκη, κάτι που γίνεται δεχτό από τα έξω [...]. Η ακουστική εικόνα είναι προπαντός η φυσική παράσταση της λέξης ως γλωσσικό γεγονός «δυνάμει», έξω από κάθε πραγματοποίησή της από την ομιλία. Η κινητήρια πλευρά επομένως μπορεί να υπονοείται ή εν πάση περιπτώσει να μην κατέχει παρά μια θέση εξαρτημένη σε σχέση με την ακουστική εικόνα (οι εκδ.).

¹⁷ Για να εκφράσει τις δύο αντίθετες όψεις του **γλωσσικού σημείου** ο F. de S. κατέληξε να χρησιμοποιήσει τους όρους *signifiant* (=σημαίνον) και *signifié* (=σημαινόμενο), που είναι όροι στωικοί. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός (*Προς Μαθηματικούς*, VIII, 11) γράφει: «σημαίνον μεν είναι την φωνήν, οίον την "Δίωv", σημαίνόμενον δε αυτό το πράγμα το υπ' αυτής (δηλ. της φωνής) δηλούμενον, και ου (πράγματος) ημείς αντιλαμβανόμεθα τη ημετέρα διανοία, οι δε βάρβαροι ουκ επαΐουσι, καίπερ της φωνής ακούοντες, τυγχάνον δε το εκτός υποκείμενον, ώσπερ Δίωv». Το στωικό «τυγχάνον» είναι το σωσσυριανό *σημείο* (*signe*).

¹⁸ Η «αρχή» του Saussure για το **αυθαίρετο** του γλωσσικού σημείου, δηλ. το αυθαίρετο στη σχέση του σημαίνοντος και σημαινομένου, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Ο E. Benveniste σε άρθρο του με τίτλο «La nature du signe linguistique» (*Acta linguistica*, τ. Α', 1939), που συμπεριλήφθηκε στον τόμο *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966, 49-55, επικρίνει την «αρχή» αυτή και τελικά την απορρίπτει. «Το γλωσσικό σημείο, τονίζει, δεν είναι αυθαίρετο, είναι **αναγκαίο**». Η παρέμβαση αυτή του Benveniste προκάλεσε ζωντανές συζητήσεις στους διεθνείς γλωσσολογικούς κύκλους. Ο A. Martinet στο άρθρο του με τίτλο «Arbitraire linguistique et double articulation» (δημοσιευμένο στα *Cahiers de Ferd. de Saussure*, 1957, 105-116) θεωρεί ότι το «αυθαίρετο» ενός σημαίνοντος προς ένα σημαινόμενο δεν είναι παρά η μία πλευρά της γλωσσικής αυτονομίας, που μια άλλη περιλαμβάνει την εκλογή και το όριο των σημαινομένων.
